

Culturele kroniek

Literatuur

Voskuil en Koning

Aan het einde van *Meneer Beerta*, deel 1 van de uit zeven delen bestaande romancyclus *Het Bureau* van J.J. Voskuil, houdt de hoofdpersoon, Maarten Koning, nadrukkelijk afstand tot zijn in de titel genoemde leermeester. Hij gaat niet in op diens voorstel hem bij zijn voornaam aan te spreken: "Ik blijf maar gewoon meneer Beerta zeggen (...)". Naar de mening van Maarten is Beerta een niet onsympathieke, maar ook enigszins onbetrouwbare man.

De twee nieuwe delen die inmiddels zijn uitgekomen, achtereenvolgens *Vuile handen* en *Plankton*, kennen eveneens een afsluiting die de titel reliëf geeft. Aan het slot van deel 2 valt Maarten op zijn handen, als hij in de trein stapt in Munster, waar hij een voordracht heeft gehouden. 'Verslagen ging hij zitten, met het gevoel dat hij zich als een idioot gedragen had, en keek naar zijn handen. Ze schrijsden en waren zwart van het vuil, maar hij was te moe om zich daar op dat ogenblik zorgen over te maken.' In deze slotzinnen wordt gezinspeeld op een belangrijke verhaallijn in *Vuile handen*. Maarten heeft vuile handen gemaakt: hij heeft zich laten corrumperen door het wetenschappelijke bedrijf, waarvan hij de holle pretenties verafschuwt. Meneer Beerta spreekt hij intussen met Anton aan.

Tegen het einde van *Plankton* krijgt Maarten bericht dat meneer Beerta is getroffen door een beroerte, die hem volgens diens levensgezel veroordeelt tot een vegetatief bestaan: "Anton is plankton geworden!" (p. 820). Het is niet alleen met de geestelijke vader van Maarten afgelopen, kort tevoren is ook zijn biologische vader overleden. Maarten ervaart dit als een bevrijding, zoals uit de slotzin blijkt: 'En onverwacht doorstroomde hem een geluksgevoel, zo intens dat hij zich alleen nog had hoeven af te zetten om in de ruimte weg te vliegen.' De ontvoogding van Maarten, een belangrijke verhaallijn in *Plankton*, gaat gepaard met een ontluisterend aftakelingsproces dat zijn vader doormaakt. Het is minstens zo schrijnend als de toenemende dementie waaraan zijn schoonmoeder lijdt.

Vuile handen beslaat de jaren 1965-1972. In Amsterdam, bijna steeds de plaats van handeling, was dit een roerige periode. Als tijdsbeeld heeft *Het Bureau* echter slechts een beperke betekenis: Vietnamdemonstraties en studentenacties fungeren als achtergrond. Net als in deel 1 gaat het in *Vuile handen* om de pogingen van Maarten Koning een moreel acceptabele levenswijze te beschermen tegen de eisen die de buitenwereld stelt. In een conflict over samenwerking met Zuid-Afrika neemt hij een principieel afwijzend standpunt in en smaakt hij het genoegen zijn zin te krijgen. Op tal van andere punten moet hij echter steeds meer concessies doen. Overeenkomstig zijn functie is hij gedwongen op te treden als afdelingshoofd en tegenstribbelend bezoekt hij congressen, houdt hij lezingen en schrijft hij artikelen. Zijn vrouw Nicolien, die zelf geen enkele verplichting aangaat, maar hem steeds weer confronteert met zijn principes, antwoordt hij: 'Het enige wat er van zulke principes overblijft is dat je de dingen met tegenzin doet' (p. 418). Het zijn de woorden van een capitulant.

Veelvuldig voelt Maarten zich bedreigd door mensen die meer flair en vertrouwelijkheid van hem vergen dan hij kan opbrengen. Zo brengt het vaak botte optreden van de directeur van het bureau hem regelmatig uit zijn evenwicht. Maarten trekt zich terug in zijn afdeling (Volkskunde), in het gezelschap van mensen die evenmin stevig in hun schoenen staan. Hun liefde voor bedreigde dieren, zwerfkatten en hongerige vogels, is onlosmakelijk verbonden met de angst die de buitenwereld hun inboezemt.

Maarten Koning is iemand die nooit ageert, maar uitsluitend reageert, zodat hij permanent op zijn hoede dient te zijn. Conflicten vermijdt hij bij voorkeur en daarom is hij vaak geneigd meer verplichtingen op zich te nemen dan hij aan kan.

Toch laat Maarten niet over zich lopen, zoals de strubbelingen uitwijzen rond het periodiek *Ons Tijdschrift*, die in *Plankton* breed worden uitgemeten. In naam is het blad een Vlaams-Nederlandse onderneming, maar er zijn veel meer Vlaamse dan Nederlandse abonnees en de machtige professor Pieters, tevens secretaris van de stad Antwerpen en voorzitter van talloze commissies, beschouwt het als zijn persoonlijk eigendom. Frequent schendt hij de afspraken, gemaakt met de Nederlandse redactieleden Beerta en Koning. Aan het eind van *Plankton*, dat handelt over de jaren 1972-1975, lijkt een breuk onafwendbaar. Zoals J. Goossens in aflevering 97-3 van het tijdschrift *Literatuur* onthulde, heeft deze scheuring zich ook in werkelijkheid voltrokken. Voor Pieters heeft K.C. Peeters model gestaan en de werkelijke naam van *Ons Tijdschrift* is *Volkskunde*.

Het is de moeite waard in *Ons Erfdeel* even stil te staan bij het conflict, zoals beschreven in *Plankton*, omdat het gedeeltelijk valt te herleiden tot een tegenstelling tussen Vlaanderen en Holland. Gedeeltelijk, want een belangrijke oorzaak van de wrijvingen vormt het dictatoriale gedrag van Pieters, waaraan ook Vlamingen zich storen.

Daarnaast bestaat er echter verschil van mening over de koers van het tijdschrift. Pieters wil een zo groot mogelijk publiek bereiken met een regionalistisch blad, dat banden heeft met uiteenlopende volkskundige musea en verenigingen. Volgens deze criteria wil hij redacteurs recruter en artikelen selecteren. Het Nederlandse deel van de redactie, Maarten Koning nog meer dan de tot schipperen geneigde Beerta, streeft primair naar een hoog wetenschappelijk peil en is wars van regionalistische tendensen.

Deze onenigheid over het redactionele beleid hangt nauw samen met een verschil tussen Vlaanderen en Nederland. Ik doel daarbij niet alleen op een cultureel verschil, hoewel dit zeker een rol speelt. De oer-Hollandse Maarten Koning voelt zich niet op zijn gemak bij de overvloedige diners die hem in Antwerpen worden voorgeschoteld en die soms meer tijd in beslag nemen dan de bespreking van wetenschappelijke en redactionele aangelegenheden. Pieters noemt Maarten van zijn kant enkele malen 'streng'.

Belangrijker dunkt mij echter het feit dat in Vlaanderen, met een eeuwenlange geschiedenis van onderdrukking, meer behoefte bestaat aan verbreiding van de eigen cultuur dan aan een kritische beschouwing daarvan, zoals Maarten, niet toevallig de representant van een gebied is dat al eeuwen onafhankelijk is.

Plankton is ruim tweehonderd bladzijden dikker dan zijn voorganger en bestrijkt minder dan de helft van het aantal jaren waarover in *Vuile handen* wordt verteld. Het verteltempo in *Het Bureau* begint dus te dalen. Een gevolg van de uitvoerige wijze waarop verslag wordt uitgebracht van de toenemende druk die op Maarten Koning wordt uitgeoefend. Hij moet steeds harder werken, tot woede van zijn vrouw vaak ook in het weekend, terwijl het contact met andere mensen hem slecht af blijft gaan.

De verteltechniek van *Het Bureau* doet vooral recht aan het gezichtspunt van Maarten. Wie goed toeziet, kan vaststellen dat hij kennelijk in de ogen van anderen meer betekent dan in die van hemzelf. Zijn publicaties en voordrachten oogsten lof. Op een congres durft hij een autoriteit op zijn vakgebied te trotseren en ook voor de imponerende Pieters wijkt hij niet. Men heeft ontzag voor hem en prijst zijn moed: "Jij durft alles," zei Beerta (...) (p. 669). Dit soort complimenten vergroot zijn zelfvertrouwen niet. Hij reduceert zijn eigen dapperheid tot angst: 'Mijn moeder zei een keer: Maarten durft alles, die kent geen grenzen.- Maar ik durf eigenlijk niets en daarom doe ik het dan' (p. 678).

Bij zijn naaste collega's wekt Maarten zelfs de vrees op dat hij een boek over hen zal schrijven. In zijn droom heeft hij dit boek al voltooid (p. 219), maar tegen zijn toebijge

medewerker Bart zegt hij: 'Daar hoef je niet bang voor te zijn. Daar zijn jullie te onbelangrijk voor' (p. 541).

Voskuil was kennelijk een andere mening toegedaan, hetgeen als een waarschuwing opgevat mag worden Maarten Koning niet volledig te laten samenvallen met zijn schepper en *Het Bureau* niet met het P.J. Meertens-Instituut, zoals inmiddels allerwegen gebeurt. 'Directeur van "Het Bureau" houdt het voor gezien', luidde de kop boven een berichtje in *de Volkskrant* van 10 september 1997 over het vertrek van J. van Marle als directeur van het genoemde instituut. Aanleiding daartoe was de door hem gewenste reorganisatie van het instituut, die hij volgens ingewijden mede beargumenteerde met het negatieve beeld dat in *Het Bureau* van de afdeling Volkskunde wordt geschetst.

Dezelfde verwarring van feit en fictie, Voskuil en Koning, ligt ten grondslag aan een discussie die enkele weken in de kolommen van *NRC Handelsblad* werd gevoerd. Het startsein werd gegeven in een requisitoir van de jurist Hans Werdmölder, die Voskuil op 10 juni 1997 aanwreef dat zijn roman voor een deel geschreven was 'uit rancune en zelfverheldering'. Geen incurante drijfveren voor een auteur, dunkt mij, die er overigens evenmin toe doen als de overeenstemming met de werkelijkheid. Werdmölder verwijt Voskuil dat hij 'een verwrongen beeld' presenteert 'van een instituut en een vakgebied uit de jaren zeventig'. Uiteindelijk is de juistheid van Voskuils beschrijving helemaal niet in het geding, zoals in verschillende reacties op het stuk van Werdmölder, bijvoorbeeld die van Arnon Grunberg d.d. 28 juni, naar voren is gebracht. Het betreft nl. een roman, hoeveel authentiek materiaal er ook in is verwerkt, en niet een evaluatierapport.

Gelukkig is *Het Bureau* al voltooid, zodat Voskuil zich niet kan laten afleiden door onnozele beschouwingen als die van Werdmölder. De delen 2 en 3 van *Het Bureau* bevatten geen spectaculaire gebeurtenissen of een spannende intrige. Toch blijven de wederwaardigheden van zijn personages, in de eerste plaats Maarten Koning, fascineren. Het lezen van *Het Bureau* werkt zo verslavend, dat ik al enige tijd uitzie naar het volgende deel.

G.F.H. Raat

J.J. VOSKUIL, *Vuile handen. Het Bureau 2*, Uitgeverij G.A. van Oorschot, Amsterdam, 1996, 583 p.

J.J. VOSKUIL, *Plankton. Het Bureau 3*, Uitgeverij G.A. van Oorschot, Amsterdam, 1997, 829 p.

Huiveringwekkende gedichten van Gwij Mandelinck

De titel, *Overval*, laat het al vermoeden: in de nieuwe bundel van Gwij Mandelinck gaat het er hard en gewelddadig aan toe. In de eerste reeks van zestien gedichten, waarin een ik en een jij, een man en een vrouw, tegenover elkaar staan, wordt gegrepen, bestolen, gekrabbd en bedreigd. Er worden handen afgesneden, vingers gebroken en er wordt geslagen. En verder is er, om maar wat te noemen, sprake van stekels, snavels, tanden en een pijnbank.

En toch zijn dit ontroerende, erger: onthutsende liefdesgedichten.

De tweede reeks bevat dertien gedichten over een overleden vader, die al even weinig zachtzinnig of elegisch klinken. Als een weerwolf b.v. wordt die vader getekend, die de ik op een walgelijke manier heeft doorgeslikt, waarbij nog een klis haar op zijn lip is blijven kleven.

En toch vind je ook hier de meest aangrijpende getuigenissen van liefde van een zoon voor zijn vader.

Er is nog een andere paradox in deze bundel. De meeste gedichten zijn geënt op heel herkenbare, uit het dagelijkse leven gegrepen anekdotische situaties, maar tegelijk gaan ze voluit over de diepten van menselijke relaties. We zien een man en een vrouw 's avonds zitten op de rand van het bed, de vrouw die strijkt of die de lakens vouwt, de man die 's avonds thuiskomt, die een douche neemt of een middagdutje doet. We lezen over de zoon die bij het scheren in de spiegel kijkt, die zich een speels gevecht met zijn vader herinnert of de gaten in diens sokken. Maar het is een werkelijkheid die tot het uiterste symbolisch